

Borcsa János

KENÉZ FERENC PÁLYAKÉPE

Az csak természetes, hogy az irodalmi mű nemcsak érzelmeket kelt az olvasóban, hanem gondolatokat indít el benne, reflexióra készíteti. Aztán van eset, hogy maga az alkotó, például valamely költő határoz úgy, hogy neki magának kell reflektálnia saját művére, és így az éppen készülő könyv nemcsak a versek foglalata lesz, hanem a versekre reflektáló alany közvetlen megszólalásait, kommentárjait is magában foglalja. Erdélyi irodalmunkból hozva a példát, Páskándi Gézát említeném, aki költői munkásságának egy hosszabb periódusát bemutatandó, ciklusokba sorolt verseit személyes hangvételű bevezetőkkel látta el. Szükségét érezte irodalomtörténeti eszmefuttatásokkal, vallomásokkal, kommentárokkal bocsátani az olvasó elé versválogatását. Saját költői műhelyét nyitotta meg ezzel a gesztussal Páskándi. Merész önkítárulkozásnak is tekinthető ezért a *Tű foka* (Kriterion, Bukarest, 1972), amelyben tehát az írás belső motívumaira is rávilágít a költő.

Ehhez fogható vállalkozásnak tartom legújabban a Kenéz Ferencét, aki hatvanadik életévét átlépve kezdett egy antológiászerű munkába. A *Vers és vidéke* című összeállítás – amely része az itt bemutatásra kerülő, *A sóvárgás birodalma* című kötetnek¹ – több szempontból is figyelmet érdemel. Mindenekelőtt szubjektív versválogatás saját lírai műveiből, kezdve a második, az *Ólomtánc* című kötetével (Kolozsvár, 1970, Dacia) s befejezve a *Nagyregény* címmel kiadott, válogatott verseket tartalmazó kötettel (Csíkszereda, 2008). A költő úgymond közel akart férközni saját verseihez, és ezt szám szerint negyvennégy versével sikerült „megtennie”.

Ezúttal tehát maga a költő vállalkozik arra, hogy szóra bírja a verset, és pedig a saját verseit. Az egyes versekhez fűzött szerzői kommentárok, a versek által elindított reflexiók a külső körülményekre, megélt élményekre, eseményekre vagy helyzetekre irányulnak. Azt a gondola-

1 *A sóvárgás birodalma*. Emlékkönyv. Csíkszereda, 2015, Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

tot erősíti meg számomra ez az eljárás, hogy ha külön is választandó költészet és élet, a kettő közötti kapcsolat nem tagadható, mint ahogy az élet is költészetté nemesedhet. Hogy aztán miként, milyen hangnemet és lírai magatartásformákat választva, minő nézőpont és világszemlélet nyomán nemesedik meg az élet, azaz a léleknek ama fényűzése milyen értéket eredményez, ebbe a folyamatba is betekinthetünk a *Vers és vidéke* olvasása közben.

Persze ez a verseket kísérő utólagos reflexió sor meg emlékidézés nem arra jogosítja fel aztán a kritikust, hogy az értelmezést egyetlen mederbe terelje, és hogy határt szabjon az egyes versek jelentésének. Az évtizedekkel ezelőtt megfogalmazott figyelmeztetés Roland Barthes részéről ma is megszívlelendő: „Terméketlen vállalkozás a művet valami tisztán explicitre visszavezetni, mert ekkor *azonnal* nincs mit mondani róla, és a műnek nem lehet az a szerepe, hogy némaságra ítélje olvasóit.”

Már az írói indulás idején írt versekben jól érzékelhető, hogy Kenéz szemléletének sarkpontja a józan értelem volt, és alkotói módszere egyfajta lírai analízis. A közös nemzedéki jelentkezést dokumentáló *Vitorla-ének* című antológia (Bukarest, 1967, Ifjúsági Könyvkiadó) nyitó versét éppen tőle választotta Lászlóffy Aladár, a *21 éved mellé* címűt, amely a költőszerepről alkotott felfogásával éppen a legnyilvánvalóbb kimondása által hatott váratlanul abban az irodalomtörténeti pillanatban, amikor a – többnyire szólamszerű – közéleti szerepvállalásra esett a hangsúly: „ha azt akarom, hogy segítsem a világot, / csak egyetlen helyen állhatok: / az *én* helyemen!” Azt gondolom, éppen egy előremutató közösségi szolgálat jegyében kell úgy döntenie a költőnek, hogy szerepét mint egyén valóban beteljesíthesse a maga és a közössége javára.

Egyes nemzedéktársaitól eltérően Kenézben a képviselői líra megújítása munkált, mondhatnám, a végiggondolt gondolat, és így egy egészen más szemlélet alapján tartalmában és hangnemében egyaránt járatlan utat választott, eltérőt attól, ami korábban jellemezte az erdélyi magyar lírát. Ezt a radikális szakítást a *Homok a bőröndben* című, harmadik kötete (Bukarest, 1972, Kritérium) jelezte egyértelműen. Ebben található sokat idézett verse, *A szülőföld átrendezése* című, amely kiutat és távlatot mutatott az akkori egyoldalú szemlélet szülte szülőföldkultuszt fenntartó „verstermelés” számára, kiélezetten vetve fel azt a gondolatot, miszerint alternatívák hiányában illúzió a választás

szabadságáról, sőt magáról a választásról beszélni, nemkülönben valamely térséghez való hűséget úgy emlegetni, mint tudatos választásunk tárgyát. Szülőföldet, bölcsőhelyet kinek-kinek a véletlen rendel, s ha ehhez nem adunk hozzá a nagyvilág által is elfogadható értéket, akkor az a kishaza nem lesz beváltható – a költő szavait idézve – „Párizsra / és Londonra / se Rómára”.

Természetesen ez a vers is ama negyvennégy között található, és a hozzá fűzött szókimondó szerzői kommentárban Kenéz ellen-szülőföldversnek nevezi, azokkal szemben, amelyekben költőtársai úgymond hűségesküt, fogadalmakat és vallomásokat tettek a szülőföld védelmében, holott „legfőképpen saját pillanatnyi pozíciójukat igyekeztek megerősíteni, saját partfalukat próbálták védeni a beomlástól, nem a szülőföldét”. (118.) A költő itt nyomatékosan kijelenti, hogy nem tudott volna demagóg verssel adózni szülőhelyének.

Ugyanígy a költészet közéletisége tekintetében is határozott véleménye volt Kenéznek, amit utólag, a Ferenczesnek adott életútinterjújában is megerősített: „Így utólag ezzel kapcsolatosan van nekem némi gondom. Az az érzésem, hogy ez a 'közéletiség' tulajdonképpen a korábban használatos, de időközben lejárt 'pártosság' szobatiszta változata. Az ideológia érvényesíthető és vállalható fedőneve vagy éppen vértézete. Műveket stigmatizált és legitimizált. Számon kérhető volt, de amolyan szellemi munkaruha, védőruha is volt egyben. Aki magára öltötte, hogy is mondjam csak: az tisztességesebb, közhasznúbb költőnek tűnhetett.” (306.)

Kenéz egy későbbi, de a nemzedéki indulást ugyancsak illúziók nélkül felvillantó verséhez (*Pofánkban parázssal*) fűzött reflexiójában aztán pontosan meg is fogalmazta, hogy fiatal költőként milyen gondolat, milyen felismerés nyomán talált rá saját útjára. „Amikor írni kezdtem, tulajdonképpen azt fedeztem fel, hogy ez az én életem igazsága. Nem azt fedeztem fel, hogy verset tudok írni, hanem azt, hogy igazat tudok mondani. Mikor az igazság és az írás egy töről fakadáságát felfedeztem magamban és magamnak, attól kezdve nem volt kétséges, merre tartok.” (120–121.) Még akkor is tartotta a megtalált irányt, ha az igazság kimondása komoly leleplezéssel ért fel. A költőszerepet illetően szólt például az *Ujjak aranyában* arról, hogy „a költők aranyát nem lehet beváltani”, habár „már elterjedt a hír az emberek között / hogy bizony színaranyat oszt a költők némelyike.”

Nem a szép, hanem a hiteles költői szó iránt kötelezte el magát Kenéz Ferenc. Kellett is tapasztalnia, hogy a teljes igazság kimondása sokak, még pályatársak számára is kényelmetlen. De tudjuk, az Írás szerint az igazság tesz szabaddá. Ezzel a tudással vállalta a költőszerepet Kenéz, és így lehetett hitele szavának a diktatúra utolsó két évtizedében.

Ő már abban az időszakban úgymond a szégyenverseit írta, azaz az egyes ember és a társadalom által a diktatúrában elszenvedett megaláztatást írta meg, amit a történelem szégyenének nevezhetünk. *A szégyenvers* értelme szerint a költőtől az várható el, hogy a világban elkövetett bűnt, az ember által elszenvedett megaláztatást és szenvedést meglássa és megírja. Ha pedig nem íratott meg az a vers, merthogy „elfordultunk, hogy látva lássunk / valami mást, mint amit látunk, / elfordultunk, s így meg nem éltük, / meg nem éltük, csak megértük”, abban az esetben „az a vers csak szégyenkezhet”. Amit elszenvedett az egyes ember, a közösségek s a társadalom, azt nem mulaszthatja el megírni a költő, ellenkező esetben „minden, vers vagy nem vers, / mindörökké csak szégyenkezhet”.

Mintegy programversnek, illetve önvizsgálatra való felhívásnak tekinthető *A szégyenvers*, amelyet Kenéz az anyaországba történt áttelepedése után majdnem húsz évvel írt meg. Áttelepedett és Erdélyben maradt író társaiban egyaránt félreértéseket keltett ezzel a versével, így maga a költő is érezte, hogy meg kell szólalnia, és ekkor a lehető legpontosabb értelmezést adta: „semmi köze nincs az áttelepültséghez, hiszen az 'elfordulásunkkal' okoztuk a nagyobb bajt, azzal voltunk 'közreműködők', nem az eljövésünkkel.” (223.)

Úgy vélem, nem fordult el Kenéz az általa megélt vagy meglátott méltatlan emberi helyzetektől. Az 1986-ban kiadott verseskötete, az *Egyszercsak* mondhatni teljes egészében erről tanúskodik. Ennek a kötetnek több verse is méltán szerepel a szövegválogatásban (*Latin-Amerikában is élnek latin-amerikai költők; Valamilyen földrészek; Ki van ott?;² Ott mintha; Egy távoli házban*), jelét adva, hogy a költő a kis lírai

2 Sajnálattal közöljük, hogy 2019. augusztusi lapszámunkban Borcsa János Kenéz Ferenc költészetéről szóló kritikájának (a folytatásban olvasható) második része lemaradt. Hibaigazítás és jóvátétel gyanánt az írást teljes terjedelmében újra megjelentetjük. Ezúton is kérjük az érintettek, Borcsa János irodalomtörténész, kritikus és Kenéz Ferenc költő elnézését! (*A szerkesztőség*)

műformákhoz vonzódik, illetve stílus tekintetében az egyszerűsödést követi, viszont megőrzi groteszk iránt érzékeny látásmódját.

Amint rövid szemlénk is bizonyítja, a *Vers és környéke* Kenéz életének és költészetének egy hosszmetSZete. A kiválasztott versek a válogatásban nem a megírásuk ideje szerint nyerték el sorrendjüket, hanem tárgyuk, a költő életének egy-egy epizódja vagy csomópontja alapján kerültek kronologikus sorrendbe. A *sóvárgás birodalma* című, egyfajta pályaképet felrajzoló kötet a szövegválogatáson kívül magában foglal néhány, a költői pálya különböző időpontjaiban készült interjút (a Gálfalvi György és a Ferenczes István által jegyzeteket emelném ki), továbbá a költő naplóját 1987–1989-ből, 2010-ből és 2014-ből a *Hol van az író hazája?* címmel egy írói tanácskozáshoz készült esszéjét.

A Kenéz Ferencsel készített egyik-másik interjúból tudni, hogy a Magyarországra való áttelepedése után hosszabb időszakokra el-elapadtak a versek, csak a 2004-ben megjelent *Angyalször* (Littera Nova Kiadó, Budapest) óta van jelen verseivel rendszeresen a költő az irodalmi életben, s hogy a *Vendégléhrát* (Csíkszereda, 2012, Bookart) tartja kiemelendőnek új könyvei közül. Ebben olvasható a *Szabadnak lenni mit jelent?* című, többszólamú avantgard poémája, amely műfaját tekintve a kolozsvári alkotói periódusban született terjedelmesebb lírai művek sorába illeszkedik, jelzi, hogy a jelenben sem mondott le erről a műfajról a költő.

A *Cérnafű* című, új verseket tartalmazó kötet (Versek 2009–2016, Csíkszereda, 2017, Bookart) az eddigi lírai életmű állandóinak a továbbéléséről tanúskodik, mind a sajátos látásmód, az elemző lírai logika és az alulpoetizált stílus tekintetében, mind a műfaji sokszínűséget illetően, a kis lírai műformákhoz ugyanúgy ragaszkodik a költő, mint a poéma műfajához. Emlékeztetnék, igen korán, még a *Homok a bőröndben* verseit elemző kritikájában Ágoston Vilmos ironikus értelmi líráról beszélt (*Jelek a homokon*, Korunk, 1973/1., 132–135.).

Akár egyetlen példa is alátámaszthatja ezt az észrevételt. A bonyolult érzést és gondolatot, ami a lírai én által tapasztaltak és megélték nyomán született benne, a lehető legegyszerűbb módon vázolja a költő a *Ha már egyszer megírták* című versben, felvillantva ugyanakkor a konkrét esetnek (áttelepülés) egy más dimenzióját, a fantasztikumba transzponáltat: „Átvette magát a kerítésen / s egy csillagon találta magát // hát ott aztán sok dolga lett hirtelen”. Igaz, a pragmatikus,

gyakorlatias tennivalók helyett légvárak építésére biztatták ama csillag lakói a lírai hőst, érvelésük szerint ugyanis itt levegő van elég. Ironikus közelítést választ tehát a költő, az ott zajló építést és más „honépitő” tevékenységeket illetően, hiszen arra figyelmeztet az élet s az értelem, hogy „születésnél bábát / temetésen kántort / nem lehet csujjogatással helyettesíteni”. A kerítés túoldaláról érkező szerint csupa látszatcselekvés tölti ki ama csillagon élők életét, s olyan következtetésre jut a lírai én, amelyet hiba lenne figyelmen kívül hagyniuk még a csillaglakóknak is. Azt kellene eltanulják: hogyan is szól a nyulak miatyánkja? Az idézet nem szó szerinti, egy zárójeles verssor – amelyet különben a vers fölé címként írt a költő – egyik költőtársa, Páskándi Géza rövid versére, a *Nyulak miatyánkjára* utal. Ezzel a Páskándi-allúzióval pedig mind a pragmatikus, mind az illuzórikus alternatívákra reagál, és ezeken túllépő, magasabb rendű választ keres, általában a kiszolgáltatott emberi lét kérdését veti fel Kenéz. A Páskándi-versből vett idézet szerint: „A nyúl miatyánkja rövid: / az ámen előtt leövik”.

Megtalálni a *Cérnafű* című kötetben azt a verset is, amely jó félszázaddal a *21 éved mellé* megjelenése után visszautal az egykori költői vállalat megfogalmazó versre, és pedig arra a gondolatára, hogy a költő csak egyetlen helyen, az ő helyén állhat. A késői versbeli megszólalásnak van ugyan ironikus felhangja, s egy groteszk helyzet is adva van benne (tücsök szólítja meg a lírai hőst, s kér számadást tőle!), de az új vers világát már az elégikum lengi be: a felelősségteljes írói számvetést a betegség és az elmúlás gondolatának súlya alatt kell megtennie a lírai énnak. Az *első megszólítás* című vers ama tücsöknek adott válasz megfogalmazásával zárul: „szeretném, pajtikám, / a hangyaszorgalmú, nagy / magyar klasszikus, a / pulmonológiai intézet s / a ti kompániátok / között a helyem / tisztán látni.”

Mintegy felszólításnak is tekinthető ez az álláspont: lehetőleg a helyeden állj, s légy tisztában mindig azzal, hogy hol a helyed.